

(७) : बिहार राज्य :

संपूर्ण बिहार राज्यातील क्षेत्र जैन अनुयायांना वंदनीय आहेत. जैनाचे पावन शाश्वत तीर्थ सम्मेद शिखर भगवान महावीरांची जन्मभूमी आणि निर्वाणभूमी भगवान वासुपूज्यांची जन्म आणि निर्वाणभूमी बिहारमधीलच. वर्तमान बावीस तिर्थकराचे निर्वाण बिहारमधूनच झाले. अनेक महामुनी, केवली कोडाकोडी मुनींची निर्वाणभूमी बिहारच. अत्यंत निसर्गाने नटलेला आणि अनेक पावन तीर्थक्षेत्रे असलेला बिहार दिंगबर जैन आणि श्वेतांबर जैन अनुयायांना अत्यंत प्रिय आहे. दरवर्षी बिहार राज्यात लाखो तीर्थयात्रेकरू वंदनासाठी येत असतात.

अतिशयक्षेत्र - इसरी पारसनाथ (पारसनाथ हिल)

मार्ग: भुवनेश्वर मार्गे किंवा मुंबईकडून ही रेल्वे मार्गे पारसनाथ हिल स्टेशनवर उतरता येते.

शाश्वत तीर्थ सम्मेद शिखरजीस रेल्वेमार्गे येणा-या उतारूना इसरी पारसनाथ स्टेशनवरच उतरावे लागते. स्टेशनपासून जवळच दि.जैन मंदिरे असून ते भव्य असे आहे. उदासीन दि. जैन मंदिर व आश्रम हे एका विस्तीर्ण अशा बगीचे मध्ये असून रमणीय स्थळ आहे. मधुबन येथून २२ कि.मी. दूर आहे. क्षेत्राची बस मधुबनसाठी नियमित येते.

सुविधा: दोन्ही जिन मंदिराच्या भोवताली अनेक सुविधायुक्त धर्मशाळा उपलब्ध आहेत.

तीर्थराज - सम्मेदशिखर

सिध्दक्षेत्र तिरथ परम है उत्कृष्ट सुधान ।

शिखर सम्मेद सदा नमो होय पाप की हान ।।

मार्ग: (१) दिल्ली- हावडा रेल्वे (२) जोधपूर- हावडा (३) मुंबई- हावडा (४) पुरी- दिल्ली निलांचल अशा महत्वाच्या रेल्वे गाड्या पारसनाथ हिल स्टेशनवर थांबतात. (५) सडक मार्गे पक्क्या रोडने गीरडीह मार्गे जाता येते.

मधुबन: सम्मेद शिखराच्या पायथ्याशी मधुबन हे छोटेखानी गांव आहे. मधुबनात २० पंथी कोटी, १३ पंथी कोटी, श्वेतांबर धर्मशाळा आहेत. चंद्रप्रभू जिनालय महावीर मंदिर, बगीचा मंदिर असून जैन श्वेतांबर सांप्रदायाचे चोवीशी मंदिर, भौमियाजी मंदिर व संग्रहालय आहेत. १९९५ साली नवनिर्मित दिंगबर जैन त्रिलोक संस्थान, भ. पार्श्वनाथ तीर्थकरांची भव्य अशी २१ फूट उंच पद्मासनातील अति विशाल मूर्ती आहे. बाहुबली मंदिर त्याच्या बाजूने चोवीसी मंदिर, समवशरण मंदिर प्राचीन मूर्ती मंदिर आणि आचार्य विमलसागर महाराजांचे समाधी स्थळ आहे. २० पंथी कोटीपासून पहाटे ४ वाजता पहाड दर्शनास सुचिर्भुत होऊन निघता येते. वयोवृद्ध, लहान व आजारी व्यक्तीसाठी डोलीची सोय वजनाप्रमाणे उपलब्ध आहे. एकूण डोंगराची चढण ९ कि.मी ची असून नवनिर्मित अशा सिमेंटच्या सपाट रस्तावरून केलेली आहे. मार्गात प्रथम गंधर्वनाला, सितानाला येथे विश्रांती घेऊन पायी चढण चढता येते.

सन १९९७ साली आचार्य १०८ आर्यनंदी महाराजांच्या प्रेरणेने डोंगराची ३ / ४ चढण संपल्यावर उजव्या बाजूस एका विशाल सपाट पहाडावर भ. पार्श्वनाथांचे भव्य जिनमंदिर व धर्मशाळेचे बांधकाम पूर्ण झालेले आहे. मान्यतेनुसार तीर्थकरांच्या निर्वाण भूमिवर स्वर्गातील इंद्र एक चिन्ह निर्माण करतात. सम्राट श्रेणिकद्वारा या संपूर्ण टोकांचे जीर्णोद्धार झाले होते. वनश्रीने नटलेल्या वृक्षराजांनी आच्छादीत वनऔषधींनी युक्त असलेले वृक्ष या पहाडावर असल्याने आल्हादायक हवा व प्रसन्नता वाटते. मधुबन पासून डोंगराची चढण संपल्यावर गौतम गणधर टोक लागते. पूर्व दिशेला डाव्या बाजूने चंद्रप्रभू टोकाला अनंतनाथ, संभवनाथ, अभिनंदन तीर्थकरांचे टोकवंदना करू न तीर्थयात्रा श्वेतांबर जैन जलमंदिरात विश्रांतीसाठी येतात. त्या ठिकाणी शुध्द पाणी व अल्पोपहाराची सोय आहे. जलमंदिरावरून न अनेक तीर्थकरांचे टोक वंदना करित करित शेवटी पार्श्वनाथ तीर्थकराच्या टोकाच्या पायथ्याशी येऊन १५० खड्या पाय-या चढून यावे लागते. पार्श्वनाथ टोकावर रम्य असे जिनमंदिर बांधलेले आहे. दिंगबर व श्वेतांबर अनुयायांचा अनेक वर्षांपासून चाललेला विवाद सलोख्याने मिटल्याने हे संपूर्ण क्षेत्र फक्त जैन अनुयायांचे झालेले आहे. पार्श्वनाथ टोकाची वंदना करू न सर्व यात्रेकरू गेस्ट हाऊस मार्गे उतरणीला परत मधुबनाकडे प्रवास करतात. हे अंतर ९ कि.मी. चे आहे. ९ कि.मी चढण ९ कि.मी. टिक परिक्रमा आणि ९ कि.मी. उतार असा एकूण २७ कि.मी. ची पायी यात्रा साहसाची

असून मनाला आल्हाद देणारी व पुण्यप्रद आहे. परत प्रवासात सितानाला येथे १३ पंथी, २० पंथी आणि श्वेतांबर कोठी यांचेकडून तीर्थ यात्रेकरूंना निःशुल्क उपहार देण्याची व्यवस्था आहे. प्रवास काळ नोव्हेंबर ते फेब्रुवारी उत्तम. हे तीर्थक्षेत्र शाश्वत तीर्थ मानले जाते.

सुविधा: मधुबनात १३ पंथी कोठी २० पंथी कोठी येथे अशा शोकडो खोल्या असलेल्या सर्व सुविधायुक्त धर्मशाळा असून प्रत्येक कोठीत निःशुल्क व्यवस्था आहे. व भोजन व्यवस्था उपलब्ध आहे.

सम्मेद शिखरजी वंदनेसाठी लेखक प्रथम गेले असता मधुबन आणि सम्मेद शिखर याविषयी त्यांना सुचलेले काव्य:

पहिला दिवस : काय वर्णावा सोहाळा मधुबनाचा ।

जणू इन्द्राणी इथे अलकापुरीच निर्मिली आहे,

प्रवासातील शरिराचे चोचले इथे संपले होते.

इथे अधिराज्य स्वत्वाचे सुरू झाली

मान वर करताच पश्चिमेकडे सूर्यनारायण अस्ताला जात होता

काय आश्चर्य! एक तेजोमय शिखर परिसनाथाचे माझे पण हरवून गेले

सूर्यनारायण त्याला मावळतीच्या किरणांनी न्हाऊ घालत होते. वीस कोटी , तेरा कोटीमधून जनसागराबरोबर तेथील अनेक जिनमंदिरात देवांनीही दाटी केली होती.(प्रत्येक मंदिरात शोकडो जिनमूर्त्या आहेत.)

दुसरा दिवस: पहाटे आळसावलेले शरिर उठायला तयार नव्हते.

उल्हासित मन त्याची मुटकी बांधली व चढू लागले सम्मेदाचल

गंधर्व सीता नाल्याचे चढण चढल्यावर परत पूर्वेला

सूर्यनारायण त्या पावनभुमीवर, चंद्रप्रभू टोकावर प्रक्षालन करताना दिसले.

संपूर्ण परिसर तेजोमय झाला होता.

इथल्याकणाकणातून णमोकारांचा मंजुळ ध्वनी घुमत होता.

ती माती? माती कसली अंगुराच तो! मी पटकन भाळी लावला.

नि मी कृत्य कृत्य झालो आज मला उमजले की कोटी कोटी मुनीनी इथलाच

(सम्मेदाचा) ध्यास का घेतला होता.

परतीचा दिवस: परतीचा दिवस जड अंतःकरणाने निरोप घेतो मधुकर ह्या मधुबनाचा परत- परत वंदना घडण्यासाठी!

गिरडीह

मार्ग: सम्मेद शिखर क्षेत्राचे जिल्ह्याचे गाव गिरडीह हे असून हे औद्योगिक शहर व इस्ट कोल फ़िल्डचे मुख्य कार्यालय आहे. या ठिकाणी मुख्य रस्तावर भव्य जिनमंदिर असून धर्मशाळेची सोय आहे. सम्मेद शिखरपासून ३२ कि.मी दूर आहे.

देवधर

मार्ग: हे गिरडीहपासून १०० कि.मी दूर असून हे जिल्ह्याचे स्थान शहराच्या मध्यवस्तीत भ. महावीरांचे भव्य असे जिन मंदिर व धर्मशाळा आहे.

सिध्दक्षेत्र - मंदारगिरी

मार्ग: देवधरपासून १०० कि.मी व भागलपूर शहरापासून ५० कि.मी दूर मंदारगिरी पर्वत आहे. भौसी गावापासून ३ कि.मी दूर मंदार हिल पर्वत आहे. पुराणकालीन चंपापुरी नगरी मंदार हिल पर्वतापर्यंत विस्तारित होती असे मानले जाते. ७०० फूट उंच अशा पर्वतावर २ जिनमंदिर आहेत.

(१) वासुपुज्य भगवानाचे चरणचिन्ह (२) छोट्या मंदिराच्या गुंफेमध्ये चरणचिन्ह आहेत. हिंदु मान्यतेनुसार सुर- आसुराच्या समुद्र मंथनाच्या वेळी मंदराचल पर्वताला रविकरून समुद्र मंथनाद्वारे १४ रत्न प्राप्त झाल्याचे सांगतात. या क्षेत्राचे कार्यालय पर्वत पायथ्याशी धर्मशाळा असून एक भव्य जिनमंदिर आहे. भ. वासुपुज्याची पद्मासन प्रतिमा विराजमान आहे.

सिध्दक्षेत्र - चंपापुरी

उत्सव किये पवनार जह सुरगम युत हरि आय ।

जजो सुथल वासुपुज्य सुत चंपापूर हर्षाय ।।

मार्गः ऐतिहासिक व औद्योगिक अशा भागलपूर शहरापासून ३ कि.मी दूर नाथनगर उपनगर आहे. त्याच परिसरात चंपापुरी सिध्दक्षेत्र आहे. भगवान वासुपुज्याचे गर्भ, जन्म, तप, दिक्षा, मोक्ष, हे सर्व कल्याणकेचंपापुरी क्षेत्रावरच झाले आहेत. म्हणून याला महत्व आहे. वर्तमान मुख्य मंदिर दि जैन १३ पंथी यांचेकडून चालविले जाते. मंदिर अतिप्राचीन असून भ. वासुपुज्याची तपकिरी वर्णाची सातिशय प्रतिमा व पादुका चिन्ह आहेत. येथील दोन मानस्तंभ ९०० वर्षे प्राचीन असून सुस्थितीत आहेत हे वैशिष्टपूर्ण आहे. मंदिर समुहामध्ये भगवान वासुपुज्यांची भव्य अशी खडगासन प्रतिमा असून सुंदर बगीचा निर्माण केलेला आहे. मुख्य मंदिराच्या समोर २० पंथी जिनालय व धर्मशाळा असून शामवर्णाची ४ फूट उंच अशी भ. वासुपुज्याची प्रतिमा व अनेक जिनप्रतिमा विराजमान आहेत. येथील पद्मावती देवीचे मंदिर मुख्य मंदिराच्या बाजूस असून मनोभावे पूजा केल्यास आपली मनोकामना पूर्ण होते असे भक्तजण मानतात.

सुविधा: दि. जैन १३ पंथी व २० पंथी येथे भव्य धर्मशाळा व भोजन व्यवस्था आहे.

सिध्दक्षेत्र - गुणावा- नवादा

मार्गः नवादा या जिल्ह्याच्या ठिकाणावरून न ५ कि.मी पाटण्यावरून न सडकमार्गे ९० कि.मी. पावापुरीहून ९ कि.मी अंतरावर हे क्षेत्र आहे. नवादा पावापुरी सडक मार्गावर गुणावा क्षेत्र आहे. भ. महावीराजे गणधर गौतम, गणधर- इंद्रभुती यांची केवळ ज्ञान व निर्वाणभूमी आहे. भव्य जिन मंदिर असून मूलनायक कुंथुनाथाची ४ ।। फूट उंच खडगासन प्रतिमा आहे.भ. महावीराची सातिशय मूर्ती असून गौतम गणधराचे चरण पादुका व मंदिर मुख्य मंदिराच्या मागील बाजूस एका तलावात निर्माण केले आहे. परिसर निसर्गरम्य आहे.

सुविधा: सुविधायुक्त धर्मशाळा आहे.

सिध्दक्षेत्र - पावापुरी

मार्ग: पाटणापासून सडकमार्गे ८० कि.मी बिहार शरीफवरून ११ कि.मी भागलपूरवरून २०० कि.मी अंतरावर हे सिध्दक्षेत्र आहे. २४ वे . ती. भ. महावीराची निर्वाणभूमी हे पवित्र स्थळ असून ह्या ठिकाणी दि. जैन मंदिर एका विशाल आवारात असून त्या ठिकाणी सातिशय भ. महावीर, भ. महावीर, भ. बाहुबली, भ. आदिनाथाच्या मनोज्ञ प्रतिमा आहेत.

मंदिराच्या बाजूला जगप्रसिध्द असे पावापुरी- जलमंदिर आहे. एका विशाल तलावात २ एकर क्षेत्रांत सुबक असे संगमरवरी दगडातून भव्य मंदिर असून भ. महावीराच्या चरण पादुका मध्यभागी व बाजूला. डावीकडे सुधर्म स्वामी व उजवीकडे गौतम स्वामीच्या चरण पादुका आहे. जलमंदिरात प्रवेश करण्यासाठी लाल पाषणासाठी निर्माण केलेला ६०० फूट लांब पूल आहे. तलावांत कमळ आहेत. मनोहरी दृश्य आहे.

कार्तिक शुध्द आमावस्यात प्रतिवर्षी हजारो भक्त- गण निर्वाण उत्सवासाठी एकत्र येतात. मोठा मेळा प्रतिवर्षी भरतो. निर्वाण लाडू चढवतात. मंदिरापासून २ कि.मी. अंतरावर श्वेतांबर- जैनाकडून उत्कृष्ट समशरण मंदिर निर्माण केले आहे. वास्तुकलेचा उत्तम नमुना आहे.

सुविधा: दिंगबर जैन आणि श्वेतांबर जैनाच्या भव्य धर्मशाळा व उत्तम भोजन व्यवस्था उपलब्ध आहे.

कल्याणकक्षेत्र - कुंडलपुर

मार्ग: बिहार प्रांतात. पावापुरीहून २० कि.मी. ऐतिहासिक नालंदा विश्वविद्यालय पासून ४ कि.मी अंतरावर कुंडलपूर. हे छोटेसे गाव. भ. महावीराच्या जन्मभूमीने पावन झाले आहे. ऐतिहासिक वैशाली राजधानीचा भाग म्हणून कुंडलपूर ओळखतात. दि. जैन मंदिर- कुंडलपूर येथे असून श्वेतांबर जैन प्राकृत शोध संस्थानच्या भव्य इमारती आहेत.

सुविधा: धर्मशाळा आहेत. नालंदा येथून घोडागाडीने कुंडलपुरला जाता येते.

नालंदा विश्वविद्यालय

मार्ग: पावापुरीचा ७ कि.मी. बिहार शरिफपासून १० कि.मी अंतरावर ही ऐतिहासिक वास्तु आहे. इ.स. पूर्व कालात भ. महावीर समकालीन भ. बुध्दाच्याही बौध्द धर्माचा प्रसार झाला. प्राचीनकाली बौध्द धर्माचे विश्वविद्यालय श्रेणीचे स्थानकाचे वसतीगृह सभा स्थान, प्रवचन स्थान, पुजा स्थान, भव्य बौध्द मंदिर सुस्थितीत आहेत. जमिनी अंतर्गत मार्ग स्नानगृह सांडपाण्याचा सुयोग्य निचरा हे सर्व पाहिल्यास मन थक्क होते. जीनधर्मी अकलंक, निष्कलंक हे बंधुद्वय बौध्द धर्माचा अभ्यास करण्यासाठी बौध्दधर्मीय म्हणून ह्या ठिकाणी राहिले होते. अपतकाली त्यांचे मुखातून अरिहंत, अरिहंत उच्चार झाल्याने ते पकडलो गेले. असे सांगतात. भव्य वास्तु संग्रहालय असून संपूर्ण परिसर सुशोभित केलेला आहे. अनेक परदेशी पर्यटक नेहमी नालंदा येथे भेट देण्यासाठी येत असतात.

सुविधा: सरकारी विश्रामगृह अनेक आधुनिक हॉटेल आहेत.

कल्याणक्षेत्र - राजगृही

मार्ग: गयापासून ६० कि.मी. नालंदापासून १३ कि.मी. अंतरावर हे क्षेत्र. राजगृही एक पौराणिक आणि ऐतिहासिक असे व बिहार राज्याचे पर्यटक स्थळ आहे. हे ठिकाण जैन, बौध्दाचे पवित्र स्थान आहे. या ठिकाणी पुराणकालीन श्रेणीक राजा करित होते. त्यांची पट्टराणी चलना भ. महावीरांची मावशी होती भ. महावीराने अनेक चार्तुमास या ठिकाणी केलेले होते. राजगृहीच्या संपूर्ण परिसरात अनेक ऐतिहासिक वास्तु विखुरलेल्या आहेत. राजगृहीला गिरीव्रज, कुशाग्रपुर राजगिर या नावानेही ओळखतात. राजगिर शहराच्या परिसरात जैनांचे पंचपडी महत्व आहे. (१) विपुलाचल (२) रत्नागिरी (३) उदयगिरी (४) सुवर्णगिरी (५) वैभवगिरी. विपुलाचल नामक

पहाडावर भ. महावीरांच्या पंचविसाव्या जन्म शताब्दीनिमित्त या पर्वतावर विशाल असे स्तुपाकार भव्य मंदिर बांधलेले आहे. रत्नागिरी आणि उदयगिरी पर्वतावर यात्रकरुं ना वंदनेसाठी जाता येते. परंतु सुवर्णगिरी पर्वतावर संरक्षणाअभावी जाण्यास बंदी आहे.

प्रेक्षणीय स्थळे: मणियार मठ, जिवक आम्रवत, गृद कुट, वेनुवण, रत्नागिरी पर्वतावर बौध्द मंदिर असून त्या ठिकाणी रोपवेनी जाता येते.

विरायतन: एक विशाल चित्र प्रदर्शनी कायम स्वरू पात अत्यंत विलोभनीय व दर्शनीय अशी आहे. संपूर्ण पहाडावर पायथ्यापर्यंत जाण्यासाठी धर्मशाळेवरून घोडा- गाडी मिळते. दि. जैन धर्मशाळेत मूलनायक भ.महावीरांच्या प्रतिमा असून धर्मशाळेच्या बाजूला एक विशाल दि. जैन मंदिर असून त्या ठिकाणी वैभवगिरी वरून आणलेल्या जैन प्रतिमा आहेत. श्वेतंबर जैन मंदिरसुध्दा विशाल व दर्शनीय आहे. हिंदु मंदिराजवळ गरम पाण्याचे झरे आहेत.

सुविधा: अनेक उत्तम धर्मशाळा समुह असून भोजनाची सोय आहे.

सिध्दक्षेत्र : पावागिरी- उन

सुवर्ण भद्र आदिमुनी चार, पावागिरी वरशिखर मॅझार ।

चेलना नदी तीरकेपास, मुक्ती गये बंदो नित तास ।।

मार्ग : म. प्रदेशाच्या खरगोण शहरापासून १५ कि.मी. आणि इंदोर महामार्गावरील जुलवानियापासून ३० कि.मी. अंतरावर आहे. चेलना नदी काठी हे सिध्दक्षेत्र आहे. या ठिकाणावरून सुवर्णभद्र आदीमुनी मोक्षास गेले.

आख्यायिका : सम्राट वल्लाळ याने १०० मंदिर निर्माण करण्याचा संकल्प केला होता परंतु १ उने झाल्याने ९९ मंदिरेच निर्माण झाली म्हणून त्यास १उन फूट उंच आणि भ.कुंथुनाथ आणि

अरहनाथ यांची ८ फूट मुर्ती विराजमान आहे. जवळच स्वर्णभद्र मुनींचे चरण पादुका आहेत. नवनिर्मित भ. महावीर जिनमंदिर आणि विशालधर्मशाळा गावाच्या मुख्य सडकेवर आहेत.

सुविधा : अनेक सोयोनयुक्त धर्मशाळा मुख्य सडकेवर आहेत.

बडवानी

मार्ग: मुंबई आग्रा महामार्गावर धुळ्यापासून १५० कि.मी. जुल्वानियापासून २० कि.मी. अंतरावर हे क्षेत्र आहे.

बडवाणी या ठिकाणी एक भव्य असे जिनमंदिर असून अनेक तीर्थकरांच्या सातिशय प्रतिमा आहेत. मंदिराच्या बाजूस सर्वसुविधा युक्त धर्मशाळा आहेत.

सिध्दक्षेत्र- चुलगिरी बावनगजा

बडवानी बडनगर सुचंग, दक्षिणादिशी गिरी चुल उंतग।

इंद्रजित अरु कुम्भजु कर्ण, ते वन्दौ भव सागर तर्ण।।

मार्ग: बडवाणी पासून ११ कि.मी. अंतरावर पहाडातून पक्क्या रस्त्याने क्षेत्रावर जाता येते. सातपुडा पर्वत शृंखलेत ४००० फूट उंच असे पुरातन चुलगिरी क्षेत्र आहे. धर्मशाळेतून सडकमार्गे पायी किंवा वाहनातून २ कि.मी. अंतरावर उंतुग अशा पहाडामध्ये ८४ फूट उंच भ. आदिनाथांची विशाल प्रतिमा आहे. बावणगज उंच असल्याने बावणगज असे सुध्दा नाव दिले जाते.

आधुनिक काळात १९९१ मध्ये आचार्य विद्यासागरजी यांच्या प्रेरणेने मुर्तीचे जिर्णोद्धार होऊन वज्रलेप करण्यात आलेला आहे. पहाडाच्या पायथ्यापासून ९८८ पाय-या चढून मुख्य चुलगिरीचे विशाल मंदिर दिसते. मंदिरात भगवान मल्लिनाथ आणि भगवान चंद्रप्रभूंच्या मुर्त्या असून रावण पुत्र इंद्रजित व भाऊ कुंभकर्ण येथूनच मोक्षा गेल्याचे उल्लेख आहे. या ठिकाणचे मंदिराचे काम

अत्यंत सुबक व रम्य असे आहे. मंदिराच्या पायथ्याशी १८ जिनालय असून एक मानस्तंभ, स्वाध्याय मंदिर निसर्गरम्य असे स्थान असल्याने आल्हादायक वाटते.

सुविधा: जुने व नवीन धर्मशाळा सर्व सुविधानी युक्त व भोजन व्यवस्था उत्तम आहे.

अतिशयक्षेत्र : तालनापूर

मार्ग: बडवाणी पासून २७ कि.मी दूर आहे या ठिकाणी भूगर्भातून प्राप्त झालेली भ. मल्लीनाथांची अडीच फुट उंच सातिशय अशी भ. मल्लीनाथांची मूर्ती जैन मंदिरात विराजमान आहे.

आख्यायिका : सन १९९८ मध्ये एका आदिवासी माणसात शेतात नांगर मारताना या मूर्त्या प्राप्त झाल्या. एकूण १३ मूर्त्या उत्खननातून निघाल्या असता ५ मूर्ती दि. जैनास व ८ मूर्ती श्वेतांबर जैनास दिल्या गेल्या. श्वेतांबर व दिंगबर जिन मंदिरात या मूर्त्या विराजमान आहेत व अत्यंत रम्य परिसर आहे. मक्षी - पार्श्वनाथ तालनपूर सर्व सुविधांनी धर्मशाळा आहेत.

सुविधा : रोडच्या बाजूनेच सर्व सुविधानी धर्मशाळा आहेत.

इंदौर

मार्ग: सोलापूर इंदोर सडक मार्गे ६०० कि.मी. अंतरावर आहे.जमेर काचीगुडा रेल्वेमार्गावरून इंदोरला जाता येते. इंदोर हे शहर ऐतिहासिक साहित्य आणि राजनिती या मध्ये महत्त्वपूर्ण आहे. होळकरांच्या राजधानईचे गाव. अनेक भव्य राजवाडे व मंदिरे आहेत. या ठिकाणी एकूण ९ जिमंदिरे असून बस स्टॅंड जवळील जवेरी बागमध्ये शेट हुकूमचंद धर्मशाळा व मंदिर त्याचप्रमाणे तीन मजली कलापूर्ण संपूर्ण काच काम केलेले . ८० वर्षे जुने भव्य असे काच जिनमंदिर आहे. मल्हारगंज आणि इंद्रभुवन येथे जिनमंदिर आहेत.

गोमटगिरी इंदोर शहरापासून ५ कि.मी. अंतरावर एका लहान पहाडावर हे क्षेत्र नवनिर्मित गोमटगिरी राष्ट्रसंत आचार्य विद्यानंदजी यांच्या प्रेरणेने सन १९८१ मध्ये विकसित झाले. अत्यंत सुबक बांधकाम करून त्यामध्ये भ. बाहुबलीची २१ फूट मनोरम प्रतिमा व दोन्ही बाजूस २४ तीर्थकरांचे जिनालय निर्मिले आहेत. या ठिकाणी आचार्य शांतीसागर महाराजांची मूर्ती आहे. सरस्वती भवन, त्यागी निवास, चिकित्सालय, विद्यालय, वृद्धाश्रम अशा संस्था परिसरात आहेत.

सुविधा: इंदोर येथे सरशेट हुकुमचंद यांची भव्य अशी तीन मजली धर्मशाळा बस्टॅडच्या बाजूलाच आहे. सर्व सोयीनी युक्त आहे.

सिध्दक्षेत्र : उज्जैन

मार्ग: इंदोर पासून सडकमार्गे ८० कि.मी. व रेल्वे मार्गे अनेक ठिकाणापासून उज्जैनला जाता येते.

उज्जैन हे ऐतिहासिक आणि पौराणिक शहर. सिप्रा नदी किनारी वसलेले आहे. सिप्रा नदीकाठी हिंदुच्या १२ ज्योर्तिलिंगापैकी महाकालेश्वर हे मंदिर अत्यंत जुने व भव्य आहे. शहरातील जयसिंगपूर मोहल्यात प्राचीन दि. जैन मंदिर असून त्या ठिकाणी खंडीत मूर्तीचे संग्रहालय व अनेक जैन मूर्त्या मंदिरात ठेवलेल्या आहेत. असे म्हणतात. आचार्य भद्रबाहुच्या काळामध्ये मोठा दुष्काळ पडला असता काही दिंगबर मुनीनी जैन व्रत शिथिल केल्याने त्यांनी वस्त्र धारण केले त्यामुळे श्वेतांबर सांप्रदाय निर्माण झाला. या ठिकाणावरून केवलमुनी अभयघोष यांना मोक्ष प्राप्ती झाल्याने हे सिध्द क्षेत्र आहे. राहण्याची सोय आहे.